

jól tájékozott és állást foglaló újságíró-szerkesztőt bemutató írásokat. Regényei szemléletéhez, a valóságelemeket illúziókba foglaló látásához ezek megismerése is közelebb visz, s az egész pálya szempontjából sok tanulságot kínál. E zűrzavaros politikai időszakról különösen tiszteletre méltó alapossggal tájékoztatnak Oltványi Ambrus jegyzetei. – Nem szoltunk azokról a nagyrészt először publikált levelekről, amelyek Laborfalvy Róza férjét mentő-segítő tevékenységét ismertetik meg közelről a szabadságharc bukását követő időkben; nem említettük a színházzal összefüggő problémákat; híres-neves emberek egy-egy, csoportba nem sorolható érdekes írását; nem vizsgáltuk az egész levelezésen áthúzódó anyagi természetű gondokat, amelyek Jókai és mások leveleiben egyaránt jellemzően árnyalják a polgárosodó-kiegyező ország gazdasági-társadalmi helyzetképét.

A 714 levél – a jegyzetekkel együtt 1500 oldalon – több évtizedet fog át. Ismertetni aligha lehetséges. A figyelmet kívántuk felhívni e gazdag gyűjteményre, amely személyes tanulmányozásra méltó hasznos és érdekes olvasmány. A kritikai kiadások között is a legjobbakkal együtt említhetjük.

A két kötet bibliográfiai adatai: *Jókai Mór Összes Művei, Levelezés I.* Össze gyűjtötte és sajtó alá rendezte Kulcsár Adorján. Akadémiai Kiadó, 1971. – *Levelezés II.* Össze gyűjtötte és sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. Akadémiai Kiadó, 1975.

TAMÁS ANNA

KASSÁK LAJOS: CSAVARGÓK, ALKOTÓK

(Magvető, 1975.)

Az utóbbi években – öröndetes módon – nemcsak a Kassák-kutatás, s a róla szóló viták élénkülése, hanem az életmű darbjait össze gyűjtő kiadások rendszeressé válása is tapasztalható. Az új Kassák kötetben (Ferencz Zsuzsa körültekintő válogatásában) ötven év esszé, tanulmány és cikk termésének javát kapjuk, oly sokrétű, változatos összképpel, mely ellenáll minden műfaji besorolásnak. Szépirodalmi szemléletesség, atmoszférikus vallomás, műelemzés, program- és vitairat, irodalomtörténeti okfejtés, elvi esztétikai általánosítás, korrajz, elődök- és kortársakról írt pályakép és kritika sorakozik a könyv lapjain, egy-egy írás szövevényében is színjátészó jellegváltással.

E sokféleség azonban meghatározott belső karakterrel rendelkezik. Bármiről beszéljen Kassák ez írásokban, elsősorban a maga és mások művészetéről formált véleményének ad hangot. De az *elemző vallomások* e módszere nem egyszerűen a „primér” alkotásokat akarja erősebb fénybe állítani. Mindez az önkifejezés egy különös jelentőségű területévé válik az író számára. Kassák mozgékony, harcoss belső alkat, s e „gondolati formák” álláspontja gyors, közvetlen kifejtését teszi lehetővé, s irodalomszervező, programalkotó munkásságának szellemi fegyvereivé válnak. Elsősorban akkor, mikor e gondolatiságban a mértéktartó intellektus vonásai uralkodnak. Mert érvelésének sodrában nemegyszer meggyőződésének, akart-impulzusainak szenvedély-hullámai is felsisteregnek, esetenként termékenyítő, meggyőző szuggesztivitással, máskor viszont akár az objektivitás rovására is. Ebből származnak erőnei, de vitára készítő vonásai is.

Hasonló írások esetén az objektivitás, a realitás-érték érvényesülése kulcskérdés. Különösen ha (mint az *Elődök és kortársak; Hat tanulmány; Arcképek, kritikák; Pillantás az ablakon át* c. ciklus –, s a címadó tanulmányban) mások méltatásáról van szó. Lehetséges ugyan, hogy a Kassák-hívek nagyobb örömmel és izgalommal olvassák az önfeltáró, önmagyarázó írásokat, a kötet igazi meglepetése mégis az újraolvasható pályaképek, kritikák együttes hatása. Bár az irodalomszervező, programokkal fellépő Kassákról is inkább mítoszokat, mint a dokumentumok tényleges adatait ismerjük inkább, a kritikus Kassákról még halványabb képet őrzünk. Pedig az írások tanúsága szerint széles skálájú, tág horizontú érdeklődési köre, érzékenysége, s szempontjainak gazdagsága egyaránt figyelemre méltó. A magyar múlt és jelen, az adott pillanat irodalmi harcai, s az egyetemes irodalom kiemelkedő vagy jellegzetes alakjai egyaránt érdeklik. A tárgyalt íróknak Petőfitől Szabó Lőrincig, Dosztojevskijtől Cendrarsig terjedő névsora, önmagában is sokatmondó. S Thomas Mann, Barbusse, Wells, Lawrence, Huxley, Dos Passos, Hemingway, Montherlant, Malraux, Werfel stb. egy-egy könyvének elemzésekor mindig ablakot nyit az írón és témán túli, illetve ahhoz kapcsolódó érdeklődési körének világára, irodalomtörténeti összefüggésekre is.

Módszerében a többoldalú megközelítés híve. Előfordul, hogy gondolatmenete ellentmondásossá válik, de a köztük támadt disszonancia a legtöbb esetben a tárgy további „körüljárásának” igényét ébreszti Kassákban. S ha e munkát elvégzi, eredménye: a többdimenziós plasztikus megvilágítás. Lendületes Móricz-esszéjében pl. az író felelősségtudatát, tehetsége természetének „reális” látású és friss, nagy fantáziájú” pólusait, szociális érzékenységét, *A fáklya* program-szerűségét, a *Sáraryan* naturalista-romantikus jellegét, *A boldog ember*

és *Tündérbert* eltérő ábrázolási módját, legsikerültebb novelláinak feszes szerkezetét emeli ki. Ugyanilyen találó képet fest Szomorj művészetének atmoszférakusságáról, stílusának zenei vibrálásáról, a lírai hevület mögül kisejlő, keserű groteszkiségre hajló öniróniájáról stb.

Leginkább – érthetően – az övéhez hasonló írói sorsok, a „csavargó” életformából kiívelő pályák érdeklik. Miként hajdani ifjúságában a messihi utak, városok sejtető igézete, úgy vonzzák később (1929–35 között) Kassákot bolyongó-csavargó időszakának emlékei. Ha úgy érzi, hogy hűtlen tanítványok, s méltánytalan vélemények ítélik magányra, emlékei sugárzó atmoszférájába, a hasonló életútú alkotók szellemi közösségéhez fordul, s sorsukból örök érvényű példát akar kristályosítani (*Csavargók, alkotók*). A személyes érdekelttség azonban nem motiválja kedvezően végkövetkeztetéseit.

Gondolatmenetében a polgári származású, életvitelű, illetve a csavargó életformából termékenyülő, autodidakta írók (Gorkij, Hamsun, Jack London, Panait Istrati, Sherwood Anderson, Agnes Smedly) életérzésbeli, magatartásbeli különbségének művi eredményeit veti egybe; egyfelől a menekülés, dekadencia, magabazárkózás, másfelől az egészséges életosztón hódító térnyerését állapítva meg. S míg az előzőek útja egy hanyatló osztály hulló görbéjéhez kapcsolódik, az utóbbiaké a kisemmizettek sorsával forr egybe. Mivel maguk is átéltek a társadalmi nyomor minden szörnyűségét csak ők lehetnek a dolgozó osztályok hű, igazi szövetségesei.

A változt kép *rész-igazsága*, mítosz teremtő ereje kétségtelen, de szubjektív hangulati fogantatása is. Mert ha néhány példára vonatkoztatva érvényes is a tétel, s a társadalmon-kívüliség kálváriáit egyesek művészetük gazdagítására tudták fordítani, s szenvedéseik szolidaritásukat izsította, ez út és pálya absztrahált képlete semmiképp sem lehet általános érvényű recept. A vándorévek indíttatása sajnos nem biztosította a példaként szereplő Istrati és Hamsun számára sem a dolgozó osztályokhoz való hűséget; s mit mondjunk azon polgári művészek feletti halálharagról, akik végül is túllépve osztálykorlátaikon, szembefordultak az antihumánus, dekadens tendenciákkal? Bár ez utóbbi tény Kassák cikke végén elismeri, s a kötet egy másik írásában szigorú ítéletet mond Hamsun felett is, a *Csavargók, alkotók* koncepciójának belső ellentmondásai nem oldódnak fel.

S a fentiekből összeálló képlet: *a vitára készítő tendenciózusság, s a tárgy karakterének megfelelő, azt tükröző, pontos megfigyelés* eredményei váltakoznak a kötet többi írásában is.

Egy egy irodalomtörténeti, kritikai jellegű pályakép vitatható összképe persze sokféle eredőből fakadhat. Impresszionisztikus felületeségből, hangulati szubjektivizmusból éppúgy, mint a tudatos „mellé-

rajzolás" célzatából. Kassáknál azonban egyikről sincs szó. Problematikus tételei paradox módon éppen a hite szerinti objektivitás nyílt kimondásának szándékából származnak. S ha téved, ez azért fordulhat elő, mert saját művészetében testet öltő programja, esztétikai elvei, oly töretlen szilárdsággal élnek benne, hogy az ettől eltérő világokat esetenként az aktív, teremtő művészettől való elfordulásnak, más szóval értékcsökkenésnek érzi. Így lesz véleménye szerint a Ma köre által képviselt avantgard irodalom a tízes évek közepétől minden addigi eredményt összegező, továbbfejlesztő, egyedül korszerű irányzattá (*Szintetikus irodalom*). S talán mert elsősorban lírikusnak érzi magát, a lírai alkotásoktól kéri számon leginkább vallott ars poeticáját. Dicséző jelzői ezért sokszor önjellemzőként is szerepelhetnének. Petőfit „lenyűgöző expresszív lírája” miatt érzi majdnem egynek magával; akire „a szabadon asszociáló fantázia és az ösztönös megnyilatkozás jellemző”; aki „nem meggyőzött költészete tárgyát, hanem kifejezte azt” (134; 129; 126). Itt bukkannak fel leginkább problematikus különvéleményei is. (Petőfit pl. csak a költészet forradalmasítójának, nem forradalmár költőnek ismeri el; Adyt csak a *tegnap* utolsó nagyjaként, s nem egy eljövendő nagy előhírnökeként méltatja.)

Epikusokat értékelő elvei objektívebb esztétikai mérce szerint alakulnak s az eredmény is egyenletesebb. Nem az „önmegvalósító”, „önkifejező”, hanem a tükröző, ábrázoló funkciót kéri számon. Miként D H Lawrence: *Lady Chatterley és a kedvese* c. műve kapcsán fejtegeti, e könyv „azért korszerű művészet, mert, ahogyan minden nagy művészi alkotás, a világot foglalja magában: a füveket, a fákat, csillagokat, a kutyákat, az arisztokrácia gögjét, a bányamunkások nyomorúságos szótlanságát, a megcsömörlött és kielégíthetetlen szerelmet, szóval az eget, földet, a társadalmat és benne az embert” (508). (A számonkérés elveinek különbsége részben a műnemek természetéből adódik – a líra nyilvánvalóan önkifejezőbb módon tükröz –, de e különbségnek itt a kassáki lírai program ad nagyobb élt, ez fokozza líra-elvárásában a szubjektivitás-igényt.) A kortárs világirodalom regényeiről írt bírálataiban az érvényes jellemzések, felfedezések észrevételek gazdag tárháza bontakozik ki. Lawrence-ról pl. jól látja, hogy nem erkölcstelen, hanem új erkölcsi normákat kereső író; helyesen „méri be” – többek közt – Hemingway: *Búcsú a fegyverektől* c. alkotásának helyét is a háborús regényirodalomban, kiemelve a riportregényekhez viszonyított többletét, az ábrázolt szerelem testiséget s tiszta érzelmet, humánumot ötvöző sokrétűséget: – és vég nélkül sorolhatnánk a példákat.

Jeleztük, hogy az életművek méltatásába helyenként rejtett önjellemzések szövődnek. E közvetett önvallomásoknál egyértelműbben vallanak Kassákról a *Személyes ügyben*, s a *Viták és állásfoglalások* c.

ciklus darabjai. Nemcsak a forma válik direkt módszerűvé, megfordul a líra és epikára vonatkozó előbbi képlet objektivitás-értéke is. Más szóval: közvetlenül magáról szólva elsősorban lírájáról mond érvényeset.

Művészetében maximális esztétikai szintek felé tör. Ezt (az *Egy ember életén* kívül) elsősorban lírájában éri el. Igényei, önmagáról alkotott képe s a teljesítmény itt kerülhet legközelebb egymáshoz.

Őnarckép-háttérrel c. írásában prózáját is ily szintűnek (s versei és epikája közötti különbséget csak *műfaji* eltérésnek) tartja (53.). Regényeiben – nem teljesen indokoltan – a példaként hozott Hemingway-i, Camus-i tömörség, feszesség, s szerkezetbeli ökonómia megvalósulását látja. Festészetről beszélve pedig általában az absztrakt, „önkifejező” festészet jelentőségének túlbecsülése, abszolutizálása tűnik fel.

Stílusának fel-felszikkasztó metaforikussága ott hiteles és meggyőző, ahol a tárgy és érvelés összhangja gondolatilag is megfogalmazható, igazolható: „... mintha egy folyóba állnék – írja a Tosztoj-művek hatásáról –, s mezítelen testtel – érzékelném a hozzám csapódó hullámok és gyűrűzések izgalomkeltő érintését. Tolsztoj egy világot tárt elem ezekben a művekben, és úgy tárta elem, hogy én be tudtam lépni ebbe a világba...” (449.). De amikor programnyilatkozatában pl. művészetüknek mint „Az erőnek és akaratnak mint az egyetlen maradandó művészi abszolútumnak megismeréséről és érvényesítéséről” beszél (16.) kevésbé találjuk a mondat, nyelvi anyag pontos, körülhatárolt jelentését. De az ily esetek sem a felületesség, henyesség tünetei. Az ifjú energiák túlcorduló, mederszakító gesztusai keresnek mindent kifejező mágikus formulákat. Minden írásból a nagy alkotóegénység figyelmet vonzó koncentrálttsága sugárzik, emlékezéseinél az élő irodalomtörténet hullámlása sodor; irodalmi harcok, periódusok tömény atmoszférája támad körülöttünk.

És mindez: érvényes tételeivel és vitatható gondolataival együtt, a kassáki mű, eszmeiség és írói egyéniség teljesebb feltárásának vonalába állítva izgalmas, megkerülhetetlen produktummá válik. E művek alaposabb megismerésére, termékeny, elemző véleménycserére, következtetésekre ösztönöz, s figyelmeztet: nemcsak a szépirodalmi teljesítmény, hanem a „gondolkodó Kassák” világa sincs kellőképp feltárva. S ez utóbbira még fokozottabban érvényes a megállapítás. A tartózkodó óvatosság e téren több szempontból káros. Időtálló gondolatainak, s az objektivitás mércéjétől eltérő nézeteinek (egy recenzió kereteit meghaladó, tanulmány igényű) elemzése, elváltatása, csak áttetszőbbé tenné a teret, hogy a másokra és önmagára vonatkozó véleményének fajsúlyos értékei markánsabban élénk rajzolódjanak.

OLTYÁN BÉLA